HOE ONBEHAGELIJK HET IS FRANS BREUKELMAN TE ONTMOETEN

Weliswaar heeft de redaktie van „In de Waagschaal" Maarten den Dulk niet zover gekregen rechtstreeks op het proefschrift van het redaktielid J. Muis in te gaan, een prachtig stuk is ons echter ten deel gevallen. Breukelman als dromer, een eigentijdse Bilderdijk, woedend brullend tegen het schoftentuig van deze eeuw. En tot besluit – toch – het proefschrift van Muis. Hoe onbehagelijk is het Frans Breukelman te ontmoeten. . .

Ooit mijmerde Frans Breukelman over een klein kasteeltje, een heerlijk buiten, waarin hij zijn eigen theologische school zou drijven. Hij zag zichzelf dan als een gaaf mens in een vorig leven, in elk geval vóór de Franse revolutie, toen de kultuur nog niet verscheurd scheen door elkaar ten dode toe bestrijdende richtingen. Zijn schaduw evenwel, die onberekenbare opstandeling, dreef hem uit deze mijmeringen weg. De revolutionair in Frans bracht hem onafwendbaar via Ritthem, Simonshaven en Krommenie tot aan het Singel in Amsterdam, recht in het wilde geweten van Europa. Dit huis werd zijn kasteel. Daar zwoegt, steunt en brult de grote ongenietbare tegen het schoftentuig van deze eeuw. Een eigentijdse Bilderdijk – die het de boekdrukkunst verwijt dat ze het levende woord heeft omgebracht, maar zelf pas opleeft als hij jongleert met kunstig gedrukte folianten.

Ik zoek hem onder de „vijftigers", waar hij gedijt in het vrolijke oergeweld van kleur en vorm en taal. Hij vormde met dwarsliggers als Kroon en Naastepad de Cobra-beweging onder de theologen. Nu eens joelend om de huiskamertjeszonde van de kerk, dan weer juichend om wat hun te verstaan gegeven wordt in de Schrift en altijd doordrongen van eerbied voor de wereldveranderende werkelijkheid van God.

Frans heeft de theologische praxis in Nederland een wending gegeven door te *doen*, wat velen voor hem en na hem zo mooi kunnen zeggen: de Schrift hardop!
Hij roept met krachtige ademstoten en energieke gebaren de geschreven taal los van het papier; en tegelijk registreert hij het effekt dat deze geartikuleerde klanken, deze rythmen, herhalingen, kombinaties en onverwachte wendingen te weeg brengen in de ziel. Nieuwe beelden worden geboren, de boodschap wordt lijfelijk gehoord, ethische kracht komt vrij en er meldt zich iets hartverscheurends menselijk – „van Godswege!", zoals hij niet moe wordt te onderstrepen.
Deze ervaring van hetgeen er gebeurt als Frans letterlijk zijn stem verheft, is te gek voor woorden. Als een bedreven protagonist in bibliodrama speelt hij het pas geschapen licht, dat zijn eigen verblindende schoonheid onverdragelijk vindt, zolang als het niet tot zijn dagtaak geroepen wordt; hij parodieert een E.O.-interview met Abraham „de vader der gelovigen"; hij voert een redactioneel gesprek op tussen Mattheus en Lucas, waarvan een eenvoudig historisch-kritisch mens slechts kan

dromen; hij trapt de grafsteen weg in de hof van Jozef van Arimathea, bedenkt zich en terwijl hij zijn bezeerde voet masseert, maakt hij er een stenen kansel van.
Zo *doet* hij met zijn lijf en zijn ingewanden de tekst, als een Santenkraam in z'n eentje. Door het enorme voltage van zijn emoties wordt elk woord dat hij uitstoot een gebeurtenis: de hemel wélft zich over de aarde heen, de dag brèngt het geheim van de ontmoeting aan het licht, de geschiedenis néémt een aanvang, dreigt voorgoed te mislukken, wordt nochtans vervuld – „verrukkelijk!" – en staat open naar de voleinding.
Dat is mimèsis – zegt Aristoteles. Hij is een toneelspeler Gods – zegt Paulus. Hoe dat ook zij, al doende ziet hij kans om je bij het moment te brengen, waarop de taal van Genesis en Mattheus ontstáát als uiterst aktief netwerk van verzet tegen de verwildering, die zich van de menselijke samenleving meester maakt. Hij weet duidelijk te maken, dat er in die nieuwe taal een laatste strijd geleverd wordt tegen die verwildering en tegen de leegte, die daarachter gaapt. Al wie bij dit geboorteproces van de bijbelse verhalen betrokken worden, beseffen tegelijkertijd, dat zij zelf in de voorste linies van deze strijd worden geworpen. Daar is geen afzijdige houding meer mogelijk. Je doet mee – of je deserteert. Frans zelf deserteert per dag minstens één keer, trekt zich ontredderd terug in zijn hoofdkwartier, distantieert zich van zijn medestrijders, van zijn eigen werk en van zijn geloof – maar wordt op onverklaarbare wijze opnieuw begeesterd, neemt de wapens op, stormt naar buiten en roept, zodat de dorpelposten beven.

Wat bezielt deze erbarmelijke kanjer?
Nog steeds is hij op zoek naar dat kasteeltje – denk ik. Zoals gezegd had het een school moeten worden. Maar wat ze nu de „Amsterdamse school" noemen, is nog bij lange na niet, waar hij op uit is. Frans is al een halve eeuw op zoek naar een wijze van theologiseren, waarbij de verschillende disciplines een inhoudelijke samenhang vertonen. Hij verlangt naar een geïntegreerd theologisch leerproces. Hij is niet geïnteresseerd in een bepaalde „methode" of een bepaalde „hermeneutiek" en voelt zich ook niet begrepen als hij op iets dergelijks wordt vastgelegd. Hij wil voor alles ruimte, waarin de theologie zich in al haar onderdelen vrij en tegelijk gedisciplineerd kan ontplooien. Hij vond zo'n samenhang nergens en is toen maar voor zichzelf begonnen.

Het gesprek in zijn leerhuis wil één en al beweging zijn rondom drie gegevens: de Schrift, de gemeente en de maatschappij. Wie hem volgen wil, dient hem op deze drie sporen te volgen – anders mis je zijn bedoeling.

Het gesprek rondom de Schrift mag hem verleid hebben tot een uitputtende vertaalslag tot op de komma der genade, hij heeft dan toch maar voor velen in zijn dramatische exegeses van Genesis en Matteus de poorten van het „Oude" en het „Nieuwe" Testament opengezet. En om te voorkomen, dat die exegese in de

portalen zou blijven steken heeft hij een leeswijzer ontwikkeld, middels zijn „bijbelse theologie".

Het gesprek rondom de gemeente – synagoge en ecclesia – heeft geleid tot messcherpe analyses van het theologisch spoor dat getrokken werd in de judaica en in de romana, maar vooral in de reformatorische traditie sinds Calvijn. Hoogst originele tekststudies, minutieus, genadeloos kritisch, maar altijd prikkelend om nu die dogmatische bronnen zelf te gaan lezen!
Dominerend in dit gesprek is zijn Barth-receptie. Een unieke „Hollandse" leeswijze, omdat hij diens dogmatiek voortdurend in verband brengt met de bijbelse theologie – zonder overigens beide te vereenzelvigen.

Nu zijn deze gesprekken over de Schrift en de gemeente nooit naar binnen gericht. Het is hem er nooit om te doen deze teksten te lezen omwille van het lezen en het verstaan. De teksten willen gehoord en gedaan, gedaan en gehoord worden. Daarmee is hij bezig.

Het is hem er om te doen, dat de hoorders hun houding weten te vinden in kerk en maatschappij. Waarvoor maak je tijd? Waar kies je voor in de gemeente en in de politiek. Hoe onderscheid je de geesten dezer eeuw? Waar bouw je op, wie zijn je bondgenoten, wie je tegenstanders in de huidige situatie. Gesprekken met Frans zijn over de hele linie ethisch én kerkelijk én politiek geladen. Dat maakt deze gesprekken rauw, gevaarlijk, explosief, volstrekt tijdgebonden, maar volstrekt onmodieus, vol wantrouwen jegens de kerkfabriek, maar voortgestuwd door een wanhopig – ja, wanhopig – diep vertrouwen in God, die spreekt.

Niemand zal beweren, dat Frans zelf deze gesprekken optimaal (het woord alleen al!) voert. Hijzelf beweert dat ook niet. Te vaak verwekt een geest van dwang en onvrijheid turbulente atmosfersche storingen. Maar als ontroerend gedenkteken van een geslaagd gesprek en van echte samenwerking staat daar toch maar de – nog steeds verkrijgbare – dissertatie van Roel Oost „Omstreden bijbeluitleg" (Kampen 1986). Deze onversneden vertegenwoordiger van de Groningse historisch-kritische school heeft één van de bedoelingen van Frans opgenomen en (zonder zijn eigen uitgangspunt op te geven) tegen het licht gehouden. De ziekte, die zijn lichaam tot beweginglooshеid vernedert, had zijn werk vrijwel onmogelijk gemaakt, ware het niet dat o.a. Karel Deurloo zijn handen ondersteund heeft. Sindsdien is Roel Oost een „tegenover" van Frans bij de uitgave van diens Genesis commentaar! Hier staan enkele pijlers voor een brug – neergezet door iemand die iets verwacht van zo'n verbindingslijn.

Dat beeld van een brug krijg ik eerlijk gezegd niet als ik het slotoffensief van J. Muis' dissertatie lees (Openbaring en Interpretatie, Den Haag 1989, 505-551). In zijn

formidabele dogmatische studie verstoort hij terecht de illusie dat de drie personen van de triniteit, Barth, Miskotte en Breukelman, één van wezen zouden zijn. Géén vestigia trinitatis – althans niet deze. Met typisch Utrechts voorbehoud stelt Muis zijn vragen aan Breukelman. Dat kan heel vruchtbaar zijn. Ik kan me ook goed voorstellen, dat hij déze vragen stelt, die – als ik het goed begrijp – wijzen op het gevaar van vereenzelviging van de struktuur-analyse van de tekst met het verstaan van de boodschap. Dat gevaar duikt inderdaad op, waar de dwang de overhand krijgt in het onderzoek. Vestigia terrent! Maar het hele exkurs van Muis wekt op mij de indruk van: „afhouden die boot!" In al zijn vragen bespeur ik een afwerende, een defensieve houding – geen openheid. Is dat zo? In elk geval beneemt het mij voorlopig de lust om echt met die vragen bezig te zijn. Als die vragen beantwoord zijn – en heeft Rinze Reeling Brouwer dat niet reeds gedaan? – is dan die defensie niet alleen maar versterkt?

De redaktie krijgt mij vandaag althans niet zover, dat ik op deze vragen inga. Ik word afgeremd door twee motieven. Ik noem ze en vat daarmee zijn verhaal samen:
1. Een toespitsing tot op de kale graat van de methodologie – zoals Muis doet in zijn vragen – loont niet om Breukelman te verstaan. Frans is er de man niet naar om op dit meta-niveau te opereren. Als hij het al probeert, krijgt hij kramp. Ik moet steeds denken aan het kasteeltje in zijn hoofd. Daar gaat het niet om een „methode", maar om het geheel van de theologie-in-actu, om de integratie van de verschillende theologische disciplines. Wie Frans ontmoeten wil, zoeke hem dáár op!
2. Ik weet niet, waarom Muis zich zo defensief opstelt tegenover Breukelman. Wat stimuleert hem om diens zaak aan zo'n lange vork te steken? Wat wil hij ermee bereiken? Zijn vragen worden door iets in beweging gebracht – blijkbaar iets heftigs – maar wat dat „iets" is blijft voor mij althans verborgen. Ik stel me voor, dat ik zijn vragen beter ga verstaan en ze wellicht met appetijt zal overwegen, als ik van Muis mag horen: wat heb je met Frans en met zijn werk? Wil je hem wel ontmoeten?

Hoe onbehagelijk het is Frans Breukelman te ontmoeten, dat weet Breukelman zelf het beste – zoals T. S. Eliot, die ik hier vrij citeer, dat blijkbaar ook van zichzelf wist. Breukelman heeft de neiging zijn kasteel te verdedigen. En dan gaat alles fout. Toen Barth hem ontmoette op het Parrhesia-congres in 1966 heeft hij hem niet alleen bemoedigend de hand op zijn schouder gelegd, maar heeft ook dat beeld van het verdedigde fort – dat hij geen goed beeld vond – met creatieve fantasie verder uitgewerkt. De Heilige Geest – zei hij zo ongeveer tegen hem – heeft onze vesting reeds ingenomen, heeft onze verdediging reeds uitgeschakeld en heeft ons reeds in dienst genomen. En terwijl hij de hele club Barthianen om hem heen met enige afstand bekeek, zei hij: „Es ist mir bei der ganzen Diskussion aufgefallen, dass nicht auch nur einmal der Heilige Geist genannt wurde – geschweige, dass um ihn gebetet worden wäre – geschweige, dass er anwesend gewesen wäre."

Maarten den Dulk

VOOR IN DE WAAGSCHAAL

P. Hijmans maakt ons de resultaten bekend van de vorig jaar gepubliceerde enquête over „de ballade van de boer" van de hand van J. W. F. Werumeus-Buning. De reakties zijn verhelderend maar het slot van het gedicht blijft duister.

Op blz. 21 (309) van *In de Waagschaal* van 22 Augustus 1989 vroeg ik door middel van een soort litterair-historische mini-enquête naar de meningen van onze oudere lezers over J. W. F. Werumeus-Buning's *Ballade van den Boer*. Deze ballade werd in 1935 op slag bekend; van de bundel *Negen Balladen* waren voor 1941 (verschijning van de *Verzamelde Gedichten*) al 4 herdrukken nodig, en de herdrukken van de *Ballade van den Boer* zijn zoiets als een bibliografisch probleempje geworden: hoeveel zijn het er tenslotte geworden? Van de rijmprent doken telkens nieuwe druk-jes op, vooral na 1940; het ging blijkbaar om een poëzie die niet tegen te houden was.

Maar het gedicht is ook een omstreden text geworden, toen in en na de oorlog Buning's aanmelding bij de Kultuurkamer reden tot wantrouwen gaf: toen werd de populariteit van deze ballade door sommigen getaxeerd als een neiging tot de Nieuwe Orde, die immers ook onder andere een herstel van het prestige van de boerenstand op zijn programma had gezet. De lezers vinden het iets theologischer toegelicht in *In de Waagschaal* van precies een jaar geleden.

In het najaar van 1989 ben ik zo gelukkig geweest 5 uitvoerige reacties te mogen ontvangen; er waren drie theologen, één pedagoog en één docent Nederlands bij; wellicht een weerspiegeling van ons lezersbestand. Zij hadden uitvoerig en ook biografisch op mijn vragen geantwoord.

Voor de overzichtelijkheid druk ik de vragenlijst nog eens in korte vorm af. 1 Kent u de ballade nog? 2. Langs welke weg heeft de ballade u indertijd bereikt? 3. Herinnert u zich commentaren? 4. Welk commentaar, welke reacties kwamen bij u op? 5. Ziet u in 1990 iets bijzonders in de eerste publicatie in het katholieke tijdschrift *De Gemeenschap* in 1935? 6. Aan welke theologische of litteraire of ideologische oorsprong of achtergrond doet u het vers „Gods woord streed in de wereld voort" denken? 7. Heeft u nog eigen vragen of opmerkingen?

Ik tracht zo helder mogelijk samen te vatten wat de 5 respondenten op mijn vragen geantwoord hebben, en ik volg daarbij de volgorde van de 7 vragen. Namen van respondenten noem ik niet, soms wel het aantal respondenten dat een bepaalde vraag op een overeenkomstige wijze beantwoordt.

1. Bij alle vijf blijkt deze ballade al vroeg bekend te zijn geworden, en die kennis is niet verloren gegaan: de 6 strofen van Buning's ballade hebben zich in hun geheugen vastgezet. Twee antwoorden beginnen met „nou en of", een derde leerde ze kennen doordat zijn vader, zelf een boerenzoon, regels placht te citeren, een vierde moest de ballade op een Stedelijk Gymnasium uit het hoofd leren, en de vijfde schreef er in Mei 1950 een uitvoerig artikel over in *Polemios,* een amsterdams studentenblad van calvinistische signatuur. Rijmprenten hebben de bekendheid van deze strofen zeer bevorderd, wat spreekt; éenmaal – in de zomer van 1944 – heeft zo'n rijmprent in een pastorie een vader en een moeder ertoe geïnspireerd om een pasgeboren dochtertje *Iris* te noemen, „vanwege de regenboog als teken van God's genade temidden van de gerichten, terwijl de hongerwinter nog moest komen". Daarmede zijn de vragen 1 en 2 beantwoord.